

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1(3)

Київ 2017

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1(3)

KYIV 2017

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21441-11241Р від 04.08.2015 р.

Науковий журнал «Проблеми всесвітньої історії» входить до переліку фахових видань з історичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р.)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 5 від 16 травня 2017 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України») (головний редактор)
Ткаченко В.М., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАПН України (ДУ «ІВІ НАН України») (заступник головного редактора)
Лакішик Д.М., канд. іст. наук, с.н.с. (ДУ «ІВІ НАН України») (відповідальний секретар)
Матіас Вебер, д-р іст. наук, проф. (Федеральний Інститут культури та історії німців Східної Європи, м. Ольденбург, Німеччина)
Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)
Держалюк М.С., д-р іст. наук (ДУ «ІВІ НАН України»)
Зернецька О.В., д-р політ. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)
Ігор Каколевські, д-р іст. наук, проф. (Центр історичних досліджень Польської академії наук у Берліні, Німеччина)
Штефан Карнер, д-р іст. наук, проф. (Інститут досліджень наслідків війни, м. Грац, Австрія)
Кірсенко М.В., д-р іст. наук, проф. (Національний університет «Києво-Могилянська академія»)
Мироненко П.В., д-р політ. наук (ДУ «ІВІ НАН України»)
Патрляк І.К., д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Потехін О.В., д-р іст. наук (ДУ «ІВІ НАН України»)
Срібняк І.В., д-р іст. наук, проф. (Київський університет імені Бориса Грінченка)
Хижняк І.А., д-р іст. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)
Віргінія Юреніене, д-р іст. наук, проф. (Вільнюський університет, м. Вільнюс, Литва)

Рецензенти:

Мартинов А.Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)
Троян С.С. д-р іст. наук, проф. (Національний авіаційний університет)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01030, Київ, вул.Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Заснований 2015 р. Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

UDK 94

Problems of World History: Scientific Journal. – № 1(3). – 2017. – 231 p.

Certificate of state registration KB № 21441-11241P of 04.08.2015

Scientific Journal “Problems of World History” is included into the List of Professional Editions for
History Branch of Sciences

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017)

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 5 of May 16, 2017)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudryachenko A.I., Doctor of Historical Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)

Tkachenko V.M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Deputy Editor in Chief)

Lakishyk D.M., Ph.D. in History, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Executive secretary)

Matthias Weber, Doctor of Philosophy, Associate Professor (The Federal Institute for Culture and History of the Germans in Eastern Europe, Oldenburg, Germany)

Vidnyanskyi S.V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)

Derzhalyk M.S., Doctor of Historical Sciences (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Zernetska O.V., Doctor of Political Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Igor Kąkolewski, Doctor of Historical Sciences, Professor (The Centre for Historical Studies in Berlin of the Polish Academy of Sciences in Berlin, Germany)

Stefan Karner, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ludwig Boltzmann Institute for the Research of Consequences of War, Graz, Austria)

Kirsenko M.V., Doctor of Historical Sciences, Professor (National University of “Kyiv-Mohyla Academy”)

Myronenko P.V., Doctor of Political Sciences (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Patrylyak I.K., Doctor of Historical Sciences, Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Potekhin O.V., Doctor of Historical Sciences (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Sribnyak I.V., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv University)

Khyzhnyak I.A., Doctor of Historical Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Virginija Jurenienė, Ph.D. in History, Professor (Vilnius University, Vilnius, Lithuania)

Reviewers:

Martynov A.Y. Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)

Troyan S.S. Doctor of Historical Sciences, Professor (National Aviation University)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author’s edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01030, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”

Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net

Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”

Founded in 2015. Frequency publication 4 times a year.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Віднянський С.В.</i> З досвіду інтеграції вітчизняної історії у світову: проблеми всесвітньої історії у багатотомній «Енциклопедії історії України»9	
<i>Макаренко В.П.</i> Русский государственный разум с точки зрения осmano-российской имперской компаративистики	30
<i>Розумюк В.М.</i> Статус «молодшого брата» в історії східної дипломатії	52

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Яковенко Н.Л.</i> Британський досвід демократичної взаємодії влади та Опозиції	63
<i>Кудряченко А.І., Потєхін О.В.</i> Політика нерозповсюдження ядерної зброї: історія та сучасність	81
<i>Держалюк М.С.</i> Угорська революція 1956 року: причини, результати та уроки (Частина 1)	109
<i>Чекаленко Л.Д., Дорошко М.С.</i> Структурні перетворення пострадянського простору: виклики для України	140
<i>Орлова Т.В.</i> Гендерні аспекти російської агресії проти України	158

УКРАЇНА У СВІТІ

<i>Чирко Б.В.</i> Етнічні німці України у контексті радянсько-німецьких відносин (1920-1950-і рр.)	166
<i>Недошитко І.Р.</i> Українська діаспора США: реалії співпраці з Україною за роки незалежності (1991-2016 рр.)	183

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

<i>Солошенко В.В.</i> Розсекречені архіви аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер»	199
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами (<i>Мироненко П.В., Лакішик Д.М.</i>)	212
Калашников В.М., Малишко В.М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607-1775 рр.) (<i>Слісаренко О.М.</i>)	219

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ225

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ
ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ229**

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY OF WORLD HISTORY

<i>Vidnianskyi S.</i> Based on the Experience of Integrating National History with World History: World Historical Issues Raised in Multivolume “Encyclopedia of the History of Ukraine”	9
<i>Makarenko V.</i> Russian State Mind from the Point of View of the Osman-Russian Imperial Comparative Studies	30
<i>Rozumjuk V.</i> “Younger Brother” Status in Oriental Diplomatic History	52

CONTEMPORARY HISTORY

<i>Yakovenko N.</i> British Experience on Democratic Interaction between Power and Opposition	63
<i>Kudryachenko A., Potiekhin O.</i> The Policy of Non-proliferation of Nuclear Weapons: History and Modernity	81
<i>Derzhaliuk M.</i> The Hungarian Revolution of 1956: Causes, Effects and Lessons (Part 1)	109
<i>Chekalenko L., Doroshko M.</i> Structural Transformations of the Post-Soviet Space: Challenges for Ukraine	140
<i>Orlova T.</i> Gender Aspects of Russian Aggression against Ukraine	158

UKRAINE IN THE WORLD

<i>Chirko B.</i> Ethnic Germans of Ukraine in the Context of Soviet-German Relations (1920-1950s)	166
<i>Nedoshytko I.</i> Ukrainian Diaspora of the USA: Realities of Cooperation with Ukraine during the Years of Independence (1991-2016)	183

CULTURAL AND CIVILIZATIONAL PROCESS

<i>Soloshenko V.</i> Declassified Archives of the Auction House “Adolf Weinmüller”	199
--	-----

BOOK REVIEWS AND SURVEYS

Political Power and Opposition in Ukraine: a Comparative Analysis with Foreign Countries (<i>Myronenko P., Lakishyk D.</i>)	212
Kalashnikov V., Malyshko V. Formation of the Institutions of State and Law in the USA Early Days (1607-1775 years) (<i>Slisarenko O.</i>)	219

CONTRIBUTORS225

**REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO
PUBLISH IN THE JOURNAL**229

УДК 327.2+327.82

Розумюк В.М.

СТАТУС «МОЛОДШОГО БРАТА» В ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Стаття присвячена дослідженню феномену «братерства» у міжнародних відносинах. Аналізується зміст поняття «братство» в дипломатичній історії країн Стародавнього Сходу і середньовічного Китаю, наводяться конкретні приклади «братських» договорів. На багатьох прикладах автор демонструє, що сімейна термінологія («батько», «син», «дід», «онук», «дядько», «племінник», «брат») часто використовувались в хроніках різних цивілізацій та епох для визначення певного статусу держави в системі міжнародних відносин та позначення різних нюансів відносин політичної залежності, васалітету та гегемонії. Екстраполюючи досвід історії східної дипломатії на сучасну систему міжнародних відносин, автор робить висновок, що традиційні гасла російської пропаганди про «один народ» та «одвічне братерство» російського та українського народів означають лише ствердження нерівноправності та залежності української держави від «старшого брата», другорядний статус українців як нації, а не відчуття взаємної приязні і родинні зв'язки.

Ключові слова: «братство», міжнародні відносини, статус, дипломатія, угода.

Впродовж останніх років у вітчизняних і російських мас медіа постійно піднімається тема «братерства народів». Чільні московські урядовці не втомлюються наголошувати на «братерстві» й тотожності росіян та українців, у відповідь їм лунають емоційні заяви вітчизняних політиків і громадських діячів – «ніколи ми не будемо братями». Значний суспільний резонанс цієї проблематики та «гібридна війна» проти нашої країни з боку колишньої «братської» республіки актуалізує вивчення феномену «братерства» у міжнародних відносинах.

Стаття має на меті дослідження і аналіз змісту поняття «братство» в дипломатичній історії країн Стародавнього Сходу і середньовічного Китаю. Вважаємо за необхідне особливо наголосити, що досліджуючи політичні феномени в широкому часовому проміжку неминуче доводиться йти на певне спрощення і, навіть, примітивізацію, адже міжнародні системи та їх учасники впродовж тисячоліть суттєво відрізнялись за своєю структурою та характером одне від одного, проте звернення до історичного прецеденту і досі залишається одним з найбільш ефективних засобів протидії пропагандистському навіюванню, тож неможливо зрозуміти сучасність без постійного звернення до історичного досвіду минулого.

У пересічного громадянина гасло «братерство народів» зазвичай викликає асоціації з кривими родинними зв'язками, культурною подібністю і духовною близькістю, спільним історичним шляхом (разом пережиті важкі випробування і здобуті спільні перемоги), симпатією до своїх «братів». Як свідчать численні соціологічні опитування, українці навіть після розпаду Радянського Союзу продовжували сприймати своїх колишніх співвітчизників, передусім росіян і

білорусів, як трохи «інших», проте аж ніяк не «чужих» і тим більше не «ворожих».

Водночас історія дипломатії надає чимало яскравих свідчень того, що в офіційних угодах та дипломатичному листуванні характер взаємин між державами та їх статус в системі міжнародних відносин часто описувалися в сімейних термінах, а поняття «батько», «син», «дід», «онук», «дядько», «племінник», «брат» постійно використовувались для позначення різних нюансів відносин політичної залежності, васалітету і гегемонії в хроніках різних цивілізацій та епох. Слід наголосити, що в цих джерелах міжнародні відносини неодноразово порівнювалися й ототожнювалися із взаєминами в родині навіть тоді, коли мова йшла про принципово відмінні держави та народи, які не мали між собою майже нічого спільного.

Перші письмові згадки про встановлення «братських» відносин між державами відносяться до Ранньодинастичного періоду в Месопотамії [1, с. 200]. В одному з надписів (який зберігся в багатьох екземплярах) повідомляється: «Енметена, енсі (правитель) Лагаша (приблизно 2360-2340 рр. до н.е.), і Лугалькінгенешдуду, енсі Урука, встановили (між собою) братерство» [2, с. 14]. За аналогією з європейською дипломатичною традицією можна було б припустити, що правителі цих держав визнали один одного рівновеликими, проте подібне тлумачення суперечить іншому фрагменту: «Він (Енметена) скасував повинності мешканців Урука, Ларси і Бад-тибіри» [2, с. 14]. З цього тексту випливає, що Енметена здійснював ефективний контроль над значною частиною Шумеру, зокрема й над Уруком. На жаль, надзвичайна обмеженість історичних джерел про події Ранньодинастичного періоду в Месопотамії дозволяє нам лише будувати припущення про справжній характер взаємин Енметени та Лугалькінгенешдуду, проте в приватноправових документах (щоправда, більш пізнього часу) вступ у «братерство» аж ніяк не передбачав рівноправ'я «братів». У приватних відносинах «всиновлення», «удочеріння», «братство» були різними формами встановлення залежності, що за своїм характером інколи наближалась до рабства [3, с. 80-81]. Таким чином, два наведених вище фрагмента тексту не суперечать одне одному, якщо припустити, що Енметена був «старшим братом», а встановлення «братства» з Лугалькінгенешдуду – нерівноправним союзом.

Звертаючись до історичних першоджерел тієї епохи, можна зробити висновок, що встановлення «братерства» між правителями було передусім військово-політичним актом – укладенням альянсу, проте характер відносин між союзниками, їх статус і права по відношенню одне до одного визначався окремо для кожного конкретного випадку. Відповідно, названі «брати» могли бути як рівноправними партнерами, так і васалами, що залежали від свого патрона.

Цікаво зазначити, що договір «братерства» міг бути укладений і між справжніми братами. Після смерті царя Шамші-Адада (1781 р. до н.е.), який

завдяки численним війнам та вдалій дипломатії зміг підпорядкувати своїй владі всю Верхню Месопотамію, його син Ішме-Даган, який управляв східною частиною батьківської імперії, запропонував своєму рідному брату Ясмах-Ададу (наміснику північних територій) укласти договір «братерства» (аххутум) на вічні часи, взявши на себе зобов'язання не вступати у відносини залежності від правителя Вавілону Хаммурапі. Проте вавилонський цар, який свого часу був пов'язаний із Шамші-Ададом відносинами нерівноправного «братства» [4, с. 132], втрутився у справи братів, що призвело до зникнення з історичної арени Ясмах-Адада, а Ішме-Даган потрапив у залежність від Хаммурапі [3, с. 64].

У II тис. до н.е. на Близькому Сході тривав процес становлення великих централізованих держав, боротьби між ними за гегемонію та підпорядкування дрібних політичних утворень, який час від часу переривався потужними «варварськими» нашествиями. В дипломатичному листуванні між дружніми правителями могутніх царств тієї епохи (Єгипет, Вавілонія, Хеттська держава, Міттані; дещо пізніше – Урарту та Ассирія) згідно правил етикету використовувалась формула «улюблений брат» (буквальне значення хороший/солодкий брат). Залежні царі, при зверненні до більш могутнього адресата, називали його «батьком» або «паном», а себе – «сином». Дрібні ж васали вправлялись у мистецтві підлабузництва і самоприниження, іменуючи себе «раб», «слуга», «прах під сандалями мого повелителя», «твій собака» та звеличуючи свого господаря як «Бога» чи «Сонце» [5, с. 326-327].

Таким чином можна констатувати, що терміни «брат», «син», «батько» на Близькому Сході відображали нюанси взаємин між державами, причому статус правителя по відношенню до своїх партнерів був динамічним і залежав від реального співвідношення сил у конкретний момент. Цар Ассирії Ашшурбанапал у своєму літописі вихваляється тим, що раніше царі Урарту його попередникам «завжди писали брат», тобто вважалися більш-менш рівновеликими. Посилення могутності Ассирії та ослаблення Урарту призвели до того, що цар Урарту Сардурі III у листі до Ашшурбанапала зазначав: «Як син своєму батьку постійно пише «пан», так і він подібним же чином став писати «царю моєму пану»». У листі-відповіді до Сардурі III ассирійський цар повторює цю формулу, називаючи його «сином» [2, с. 169]. Слід особливо підкреслити, що у цьому посланні Ашшурбанапал неодноразово вживає слово «друг», тобто у його зверненні немає зневаги чи навмисної образи, адже у цей період, коли багатьом сусіднім з Ассирією країнам силою зброї нав'язувалася її гегемонія, значно частіше вживалася формула «пан-раб».

Втім, взаємини реальних або номінальних «братів» на Близькому Сході також не були цілком рівноправними. Судячи з документів Телль ель-Амарнського та Богазкейського архівів, особливе місце серед правителів інших «великих» держав займав єгипетський фараон. До нашого часу зберігся цікавий лист царя Вавілону Кадашман-Елліля, який віддав дочку заміж за фараона, а

після цього виявив бажання одружитися з єгипетською принцесою: «Оскільки ти, брат мій, написав мені, що не віддаси заміж свою доньку, сказавши так: «З давніх-давен дочка царя Єгипту не видається ні за кого», – я відповідаю: Чому ти так дієш? Ти цар, ти можеш чинити, як тобі завгодно. Якщо ти що-небудь даєш, то хто скаже щось проти? Коли ці твої слова мені сказали, я тобі, брату своєму, так відповідаю, ось що я кажу: Дорослі дочки і красиві жінки є в тебе. Одну яку-небудь красиву жінку за твоїм вибором надішли мені. Хто скаже: «Не царська дочка вона?» Ти ж не прислав нікого лише заради того, щоб нікого не прислати. Хіба ти не шукаєш братства і дружби, якщо сам пишеш мені про взаємне зближення через шлюб? Адже і я заради цього, заради братства і дружби про наше взаємне зближення через шлюб писав тобі. Чому ж брат мій не прислав ніякої жінки?» [2, с. 25]. Тобто одруження на єгипетській принцесі сприймалося як джерело престижу та дипломатичний успіх настільки, що цар Вавілону був готовий піти на принизливе інсценування, щоб стати, нехай навіть фальшивим, зятем фараона.

Необхідно зазначити, що країнам стародавнього Сходу та середньовічного Китаю було притаманне повне ототожнення держави і народу з особою правителя. Схильність до персоніфікації влади та сприйняття особи царя як втілення усіх суспільно-політичних інститутів призвели до того, що задовго до Людовика XIV східні деспоти могли заявити: «держава – це я», маючи на це значно вагоміші підстави, ніж видатний представник французького абсолютизму. Відповідно, характер взаємин між державами та їх статус в системі міжнародних відносин ототожнювався з особою правителя, проте інколи в документах згадувалися й країни, які вони представляли. У зв'язку з цим цікавою видається одна з найдавніших відомих історичній науці угод про вічний мир, дружбу, братерство і співробітництво у справі відсічі зовнішній агресії і залагодження внутрішніх конфліктів, що була укладена у 1296 р. до н.е. між єгипетським фараоном Рамзесом II та царем хетів Хаттусилісом III. Після низки кривавих війн, у яких жодна сторона не змогла здобути вирішальної перемоги і які лише ослабили обидві держави, їх правителі вирішили укласти між собою альянс, встановивши «прекрасний мир і прекрасне братство». До того ж, у цьому найдавнішому з усіх відомих документів міжнародного права йдеться не лише про мир, дружбу і братерство між великим царем хетів і великим фараоном Єгипту, але й між їх країнами: «Хай триває прекрасний мир і братерство поміж дітьми дітей великого царя хетів і Рамзеса, великого царя Єгипту. Хай Єгипет і країна хетів, подібно нам, перебувають у мирі і братерстві на усі часи» [6, с. 13].

Іншим показовим прикладом застосування сімейної термінології для характеристики міждержавних взаємин і демонстрації статусу країни в системі міжнародних відносин може слугувати історія стародавнього і середньовічного Китаю. Тут йдеться, передусім, про взаємини китайської імперії за часів

династій Хань, Тан і Сун з навколишніми «варварськими» державами – племінними союзами кочовиків.

Дипломатична традиція Китаю вже в найдавніші часи відзначалась вкрай зверхнім та зневажливим ставленням до навколишнього світу. Теоретично вважалося, що форми і норми рівноправних взаємовідносин, які використовувалися між царствами хуая, неприпустимо і непристойно застосовувати в контактах з іншими державами. Неодноразово китайські чиновники у власних трактатах наголошували, що з «варварами» не можна йти на жодні угоди, адже вони не люди – «це шакали і вовки, яким не можна довіряти», етично неповноцінні створіння, які перебувають на вкрай низькому рівні морального розвитку без чітких уявлень про добро і зло. Відповідно, загальноприйняті правила поведінки на них не поширювалися, тож, якщо з «варварськими» державами і укладались договори, то навіть цей факт китайцями сприймався як приниження, а угоди замовчувалися і приховувалися. В якості ідеалу міжнародного життя уявлялась система, у якій варварські племена, перебуваючи на географічній і політичній периферії могутнього Серединного царства, шанобливо сплачують данину і подають імператору чолобитні, захоплюючись його величчю.

Проте в реальному світі китайським державам довелось мати справу з серйозним і небезпечним противником, який змусив переглянути традиційні теоретичні догми. На початку II ст. до н.е. імперія Хань зазнала кількох відчутних і вкрай болючих поразок від племінного союзу сюнну (гунни), до того ж в одній із битв імператор Гао-цзу (Лю Бан) ледь не потрапив у полон. Не маючи змоги продовжувати війну та застосувати давній принцип імперської політики «розділяй і пануй» (в китайській версії «і і чжі і») – за допомогою варварів придушувати варварів), він був змушений прислухатись до порад своїх чиновників і укласти 198 р. до н.е. мирну угоду нового типу – перший «договір про мир, ґрунтований на (кривній) спорідненості» (хе цзінь юе), який у китайській історіографії завдяки термінологічній невизначеності також інколи називають «братським» («кунь ді» або «сюн ді», буквально – «відносини старшого і молодшого братів»). Згідно цього договору, який став типовим зразком для подібних міжнародних угод, впродовж наступного тисячоліття, китайський імператор віддавав за шаньюя (вождя) доньку і зобов'язувався щорічно надсилати йому дари, а сюнну мали утримуватися від нападів на Китай.

Суто номінально, ця угода стала першим міжнародним договором на Далекому Сході, у якому варварська держава і китайська імперія розглядались як незалежні та рівноправні партнери. Проте для китайців першопричиною переходу від стратегії «покарання варварів» до «братських відносин кривної спорідненості» стала військова поразка і повне виснаження імперії у протистоянні із сюнну. Як зазначав один із провідних чиновників Лю Цзін, переконуючи імператора Гао-цзу відмовитись від продовження війни: «Воїни

втомилась від битв, підкорити сюнну силою зброї немає можливості... шаньюю (вождь) Маодунь силою підтримує свою велич» [7, с. 117]. Фактично для китайців це була вимушена угода, яка і сучасниками, і нащадками сприймалася як ганьба, обумовлена слабкістю, тож всі згадки про «подарунки» (замасковану данину) та слова про «дітей однієї родини» були лише спробами врятувати обличчя, зв'язавши дипломатичними засобами військову загрозу з боку сюнну.

Цікаво також відзначити, що навіть за умови повної поразки китайські чиновники не втрачали надій на підкорення «варварів». Наголошуючи, що за допомогою зброї сюнну не зламати, Лю Цзін розробив та обґрунтував справжній «хитрий план» перетворення нащадків Маодуня на васалів Серединного царства: «Можна лише за допомогою плану, розрахованого на віддалене майбутнє, перетворити його синів і онуків в наших слуг... Слід віддати Маодуню у дружини старшу дочку від головної дружини і надіслати щедрі дари. Він подумає, що дочка імператора принесе варварам багатства, і звабившись ними, обов'язково зробить її головною дружиною, а коли в неї народиться син, зробить його спадкоємцем. Чому? Через жадібність до подарунків. Ви ж, Ваша Величність, відправляйте подарунки у відповідності із сезонами року, запитуйте про здоров'я шаньюя, і користуючись сприятливо нагодою, відправляйте освічених красномовних людей, щоб вони непомітно наставляли його у дотриманні «лі» – правил поведінки. Поки Маодунь живий, він, зрозуміло, буде вашим зятем, але після його смерті шаньюем стане син вашої доньки. А хіба хтось бачив, щоб онук ставився до діда як до рівного? Так поступово без війни можна перетворити сюнну на своїх слуг» [7, с. 117-118].

Угода про мир, що ґрунтується на (кревній) спорідненості, мала поновлюватися на початку правління кожного нового імператора, проте обидві сторони ніколи повністю не дотримувалася її умов. Від початку китайці обманули сюнну, замість справжньої принцеси віддавши заміж дівчину з простої родини, яку удочерив імператор. Ханьці не вважали це порушенням договору і правил чесної поведінки, оскільки не сприймали сюнну як рівних собі партнерів.

З одного боку, визнавши за конфедерацією сюнну статус «братської держави», китайці розглядали відносини між ними як відносини між двома «домами», які управляються кожен за своїми законами, що можна тлумачити як визнання рівності сторін. Разом із тим, одружившись на «дочці» імператора династії Хань, шаньюю ставав його зятем, а син шаньюя – онуком. Таким чином, одруження на ханській принцесі вводило шаньюя в китайську «родину» у якості молодшого родича імператора, що цілком узгоджувалося з універсалістською традицією. З погляду китайських чиновників, Син Неба як «старший родич» зберігав право на статус єдиного посередника між Небом і людьми, а молодші родичі відповідно до правил поведінки «лі» мали виявляти повагу і покірність його владі [8].

Відповідно можна констатувати, що династичний шлюб як невід’ємна складова «договору про мир, ґрунтованого на (кревній) спорідненості» (хе цзінь юе), став формою адаптації фактично рівноправних відносин з «варварами» до доктрини універсалізму, що продовжувала слугувати ідеологічним обґрунтуванням імператорської влади всередині країни і претензій на гегемонію у відносинах з навколишнім світом [9]. Впродовж наступних століть китайські імператори майже ніколи не одружувалися на представницях варварських правлячих кланів, прагнучи віддавати заміж своїх удаваних (надзвичайно рідко справжніх) дочок. Такий однобокий підхід свідчив, що імператори Китаю намагалися представити правителів «варварів» своїми «молодшими родичами». Проте варто наголосити, що для китайців впровадження подібних відносно рівноправних форм у відносинах із варварами було вкрай небажаним, а шлюби із ними сприймалися як ганьба, про що свідчить надання у шлюб в основному фальшивих принцес. Як тільки баланс сил змістився на користь Ханської імперії, вона доклала усіх зусиль, щоб перевести відносини з категорій «кровної спорідненості» у категорію зв’язків правитель-підданих. Методично стимулюючи китаїзацію верхівки сюнну упродовж багатьох поколінь, використовуючи війни, інтриги та шедрі подарунки відданим васалам, китайська бюрократія змогла добитися розколу слабкої конфедерації «варварів» і досягнути своєї довгострокової мети – підкорення цих небезпечних кочовиків.

За період правління династії Тан китайцям також неодноразово доводилося укладати «угоди про мир, ґрунтовані на (кревній) спорідненості» з могутніми «варварськими» державами, які або могли завдати їм серйозної шкоди, або надати корисні послуги. Для багатьох сусідів Китаю перехід з васалів (чень) у категорію «родичів» був навіть бажаним, оскільки означав якісне підвищення їх статусу щодо до китайських імператорів, проте останні йшли на цей крок лише за нагальної потреби. Наприклад, східні тюрки неодноразово намагалися встановити відносини «хе цзінь юе» з династією Тан, проте безуспішно. У 710 р. була надана принципова згода видати за Мочжо-кагана (Бег-чура) доньку Сун-вана Ченці на ім’я Цзіньшань-гунчжу, проте це рішення не було реалізоване. У 721 р. Більге-каган запропонував імператору Сюань-цзуну встановити відносини у термінах кривної спорідненості, за яких китайський імператор вважався б «батьком», а тюркський каган – «сином». Водночас каган просив принцесу, але так і не отримав її. Приймаючи танського посла, Більге-каган скаржився: «Тибетці – собаче плем’я, але держава Тан дала їм принцесу і встановила шлюбні відносини. Сі та кидані – здавна раби тюрків, але теж одружені з принцесами сім’ї Тан. Тюрки багато разів просили укласти мир, ґрунтований на кривній спорідненості, але лише вони не були удостоєні цієї честі. Чому?». Посол намагався схитрувати, заявивши: «Оскільки каган та імператор є сином і батьком, то чи може син бути у шлюбних відносинах зі своїм батьком?», на що каган без зайвої дипломатії відповів: «Всім добре

відомо, що принцеси танського двору, які одружуються з іноземними правителями, насправді не є дочками Сина Неба» [10, с. 143].

Зазначимо, що з двадцяти трьох випадків «хе цзінь юе» за династії Тан, лише тричі китайці видали за «варварів» справжніх дочок імператора (три рази за уйгурських каганів, щоб заручитися їх допомогою для придушення заколоту Ань Лушаня і Ші Сіміна) [11]. Вельми показово, що видача принцеси заміж за варварського вождя позначалася ієрогліфом «сян» – який означав рух згори вниз. З погляду китайських імператорів, вони поблажливо демонстрували свою милість колишнім васалам, підвищуючи їх статус до «молодших родичів», але в жодному разі не ставили в рівне положення з собою.

Укладення договору про мир, ґрунтованого на кривній спорідненості, дозволяло зберігати ілюзію старшинства над варварами, навіть при укладенні з ними де-факто рівноправних договорів. У договорі 822 р. імперії Тан з Тибетом обидві сторони постають як суверенні і рівні держави, причому спеціально обумовлюється право кожного правителя управляти у відповідності до власних традицій і законів. Проте з китайського погляду необхідно було хоча б номінально включити правителя Тибету в сім'ю, на чолі якої стоїть танський імператор. Оскільки раніше Китай укладав з Тибетом «хе цзінь юе», то в тексті угоди тибетського правителя називають «племінником», а китайського – «дядьком». Відповідно, навіть при фактичній рівності сторін, правитель Тибету входив у китайський «світовий порядок» в якості «молодшого родича» танського імператора.

У I тис. н.е. китайська практика фіксації статусів правителів держав у сімейних термінах була прийнята поміж некитайськими державами на Далекому Сході в якості усталеної норми міжнародних відносин. Вибір конкретної форми (тесть-зять, батько-син, дід-онук, дядько-племінник) відносин завжди залежав від справжнього співвідношення сил між країнами. Що ж стосується «братства», то зазвичай малися на увазі відносини старшого і молодшого братів, тобто йшлося про приховану нерівність статусів. Наприклад, в договорі 751 р. взаємні статуси Тибету і Наньчжао були визначені як «відносини братських держав», хоча правитель Наньчжао отримав статус «молодшого брата цанпо» [10, с. 106].

Водночас Китай ніколи не визнавав за правителями сусідніх самостійних держав імператорський титул (хуанді), намагаючись будь-якими засобами ствердити власне старшинство. Лише надзвичайні обставини (катастрофічні поразки) змушували китайську правлячу еліту йти на компроміси. Наприклад, правитель тангутської держави Юань-Хао прийняв імператорський титул і тим самим поставив себе на один щабель з Сином Неба, через що китайці розпочали бойові дії, вимагаючи відмови від титулу і визнання себе молодшим «родичем»: «Якщо назви неправильні, то й слова помилкові, якщо слова помилкові – справ не завершити. Великий Ван (князь) постійно жив у західних землях. Його одяг, прикраси, мова – все відповідає звичаям його країни. І лише

його титул схожий на титул Сина Неба» [12, с. 102]. Замість імператорського китайці пропонували прийняти титул шаньюя, хана або будь-який інший. Після кількох важких військових кампаній Юань-Хао погодився визнати себе «сином» китайського імператора, проте запропонований ним царський титул «уцзу» викликав дипломатичний скандал. Справа у тому, що це слово було дуже схожим на китайське «у цзу», що у перекладі означало «мій дід». Відомий китайський вчений Оуян Сю із обуренням наголошував: ««У» – значить «я», «мій»; «цзу» – значить «дід». Невже якийсь іноземний бунтівник є нашим дідом? Не знаю, хто насмілиться відкрити рот, щоб сказати таке» [12, с. 107]. Посли імператора вирішили, що тангути навмисно завдали образи китайцям і зневажили Сина Неба, тож припинили переговори і відновили бойові дії. Зрештою, китайцям вдалось добитись формального визнання свого старшинства та відмови правителів тангутської держави Сі Ся від титулу хуанді, проте за це їм довелося щороку сплачувати данину (подарунки) та де-факто визнати їх рівність та незалежність.

У XI ст. з китайського дипломатичного арсеналу поступово зникає така форма взаємин з «варварами», як «договір про мир, ґрунтований на (кревній) спорідненості». З одного боку, всі китайські династії традиційно вважали за краще сплатити більшу данину, ніж віддати заміж доньку імператора (нехай навіть і фальшиву) і стати таким чином родичами своїх рабів (нехай і номінальних). З іншого боку, могутні варварські держави не бажали навіть формально визнавати зверхність імперії Сун. Для племінного союзу киданів (держави Ляо) укладення «хе цзінь юе» означало б фактичне зниження їх статусу, адже за угодою 1005 р. вони добилися від китайців визнання «істинного братства», коли старшим вважався той з «братів-імператорів», який був старшим за віком. Таким чином, з кожною зміною правителів могли відбуватися зміни статусів, зокрема і на користь киданів.

Вельми показово, що племінний союз чжурчженів (держави Цзінь), який на початку XII ст. добився від імператорів Ляо і Сун рівного статусу, а потім і ствердив свою перевагу (розгромивши киданів, висунули вимогу визнати імператора Цзінь «старшим братом»; завдавши поразки китайцям, змусили імператора династії Сун визнати себе «племінником»), взагалі не ставив питання про укладення з ними «хе цзінь юе», оскільки чжурчжені також розглядали для себе цей договір як пониження статусу. Одночасно кидані, монголи і маньчжури, які могли реальною військовою силою підтвердити своє домінування над сусідами, ще доволі довго зміцнювали свою гегемонію за допомогою «договорів про мир, ґрунтованих на (кревній) спорідненості», віддаючи заміж своїх принцес за інших вождів кочовиків і тим самим стверджуючи власне старшинство.

Екстраполюючи досвід історії східної дипломатії на сучасну систему міжнародних відносин можна констатувати, що традиційні гасла російської пропаганди про «один народ» та «одвічне братерство» російського та

українського народів несуть у собі зовсім інший зміст, ніж зазвичай звикли вважати у нас. Оскільки російські спікери інколи прямо говорять або, принаймні, завжди мають на увазі, що українці – «молодші брати» росіян, а Україна – «молодша сестра» Росії, тож всі їх розмови про «братерство» означають лише ствердження нерівноправності та залежності української держави від «старшого брата», другорядний статус українців як нації. Фактично, російське «братство» постає не просто черговим пропагандистським гаслом, яке має зменшити опір збройній агресії через апеляцію до етнічної спорідненості та культурної близькості, але й певною політичною програмою – сучасним аналогом брежнєвської доктрини «обмеженого суверенітету» країн соціалістичного табору. Апелюючи до сімейної термінології і родинних почуттів, апологети «братерства» намагаються протягнути і закріпити спочатку у масовій свідомості, а потім і у вітчизняному законодавстві право іноземців визначати внутрішньополітичний устрій (федералізація) та зовнішньополітичний курс України (відмова від європейської та євроатлантичної інтеграції, вступ до очолюваних Росією військово-політичних та економічних об'єднань). Відповідно, визнання такого «братерства» є свідомою відмовою від української незалежності та державності.

Список використаних джерел та літератури

1. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очажки рабовладельческой цивилизации. Ч. I. Месопотамия / Под ред. И.М. Дьяконова. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – 534 с.
2. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке / Отв. ред. И.А. Стучевский. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1987. – 308 с.
3. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. II. Передняя Азия. Египет / Под ред. Г.М. Бонгард-Левина. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 623 с.
4. Сагс Г. Вавилоняне / Пер. с англ. М. Звонарёва. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 256 с.
5. Брестед Д., Тураев Б. История Древнего Египта. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2007. – 576 с.
6. История дипломатии / В.П. Потемкин и др. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. – Т. 1. – 896 с.
7. Крюков М.В., Переломов Л.С., Софронов М.В., Чебоксаров Н.Н. Древние китайцы в эпоху централизованных империй. – М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1983. – 416 с.
8. Гончаров С.Н. Китайская средневековая дипломатия: отношения между империями Цзинь и Сун. – М.: Наука, 1986. – 296 с.
9. Барфилд Т. Дж. Опасная граница: кочевые империи и Китай (221 г. до н.э. – 1757 г. н.э.) / Пер. с англ. Д.В. Рухлядцева, В.Б. Кузнецова; науч. ред. и предисл. Д.В. Рухлядцева. – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ; Нестор-История, 2009. – 488 с.
10. Кычанов Е.И. История приграничных с Китаем древних и средневековых государств (от гуннов до маньчжуров). – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Петербургское лингвистическое общество, 2010. – 364 с.
11. Гумилёв Л.Н. Древние тюрки. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 560 с.

12. Кычанов Е.И. История тангутского государства. – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – 767 с.

Розумюк В.М. Статус «младшего брата» в истории восточной дипломатии.

Статья посвящена исследованию феномена «братства» в международных отношениях. Анализируется содержание понятия «братства» в дипломатической истории Древнего Востока и средневекового Китая, приводятся конкретные примеры «братских» договоров. Приводя множество примеров, автор демонстрирует, что семейная терминология («отец», «сын», «дед», «внук», «дядя», «племянник», «брат») часто использовалась в хрониках различных эпох и цивилизаций для определения статуса государства в системе международных отношений и обозначения различных нюансов отношений политической зависимости, вассалитета и гегемонии. Экстраполируя опыт истории восточной дипломатии на современную систему международных отношений, автор делает вывод, что традиционные лозунги российской пропаганды про «один народ» и «вечное братство» русского и украинского народов означают лишь утверждение неравноправности и зависимости украинского государства от «старшего брата», второсортный статус украинцев как нации, а не чувство взаимной приязни и родственные связи.

Ключевые слова: «братство», международные отношения, статус, дипломатия, договор.

Rozumjuk V. “Younger Brother” Status in Oriental Diplomatic History.

The article is devoted to research of “brotherhood” phenomenon in international relations. The meaning of the term “brotherhood” in diplomatic history of the Ancient East and medieval China is analyzed. Some “brotherhood” treaties are given. The author demonstrates with many examples that a family terminology (“father”, “son”, “grandfather”, “grandson”, “uncle”, “nephew”, “brother”) was often used in chronicles of many epochs and civilizations to determine the state status in the system of international relations and for a designation of various nuances of relations of a political dependence, vassalage and hegemony. Extrapolating experience of the history of Eastern diplomacy at the modern system of international relations, the author concludes that traditional slogans of Russian propaganda about “one nation” and “eternal brotherhood” of Russian and Ukrainian nations mean only the assertion of an inequality and dependence of Ukrainian state from the “elder brother”, the second-class status of Ukrainians as a nation, but not a feeling of a mutual affection and family ties.

Keywords: “brotherhood”, international relation, status, diplomacy, treaty.